

Ольга СІТКАРЬОВА

СПОРУДИ ЄВГЕНІЯ ФЕДОРОВИЧА ЄРМАКОВА У КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКІЙ ЛАВРІ

У січні 1900 р. архітектором Києво-Печерської лаври замість В. М. Николаєва був призначений молодий тоді архітектор Євгеній Федорович Єрмаков [1] (*рис. 1*). Про умови роботи Єрмакова в монастирі дізнаємося із «Отношения» від 22 грудня 1899 р., направленою архітектору Духовним собором Лаври: «За состоявшимся увольнением академика архитектуры В. М. Николаева <...> от должности лаврского архитектора и члена строительной комиссии по реставрации лаврской Великой церкви <...> Вы определены с 1 числа сего месяца на означенные должности с назначением Вам содержания от Лавры, как и предшественнику Вашему <...> жалованья в год 1200 р. и добавочно вознаграждения в размере одного процента со стоимости капитальных новых построек и ремонтов.

Сообщая Вам о сем, Духовный собор присовокупляет, что в круг Ваших обязанностей должно входить своевременное составление по требованию Собора, планов, фасадов и смет на постройку новых зданий и ремонт существующих, а также тщательное наблюдение за правильностью производства всяких вообще строительных работ, состоящих в ведении Духовного собора» [2].

До призначення лаврським архітектором, 32-річний Єрмаков, який здобув освіту в Петербурзькому інституті цивільних інженерів, встиг побудувати у Києві будинок келій (корпус № 2) у Флорівському монастирі (1895–1898 рр.), перебудувати корпус настоятеля у Видубицькому монастирі, а також спорудити альтанки на Андріївському узвозі (1897–1898 рр.) та на Володимирській гірці (1898 р.).

15 січня 1900 р. архітектор повідомив лавру про свою згоду працювати в монастирі. З ім'ям Єрмакова пов'язане будівництво на території Києво-Печерської лаври багатьох різноманітних за призначенням споруд.

За його малюнком було виготовлено огорожу навколо ківорія, зведеного В. М. Николаєвим на Соборній площі [3].

1. Євгеній Федорович Єрмаков
(1868–1914)

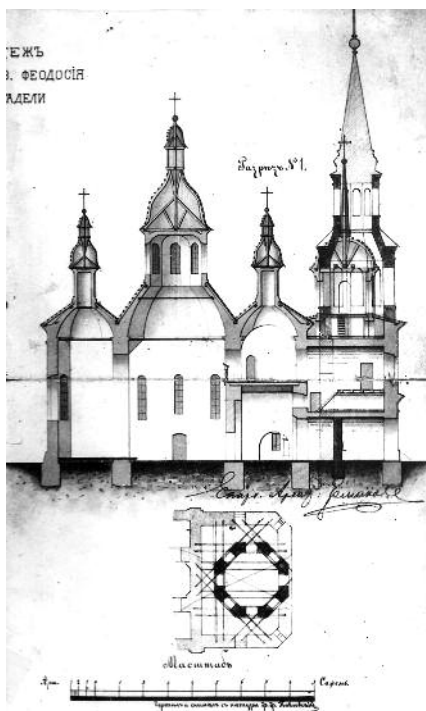
1902 року замість третього ярусу дзвіниці біля церкви Феодосія Печерського, зведеної в 1833–1842 рр. у стилі класицизм за проектом Л. В. Станзані, Єрмаков надбудував два яруси у вигляді високого шатра в неоросійському стилі (рис. 2).

У 1902–1903 рр. за проектом Є. Ф. Єрмакова біля Печерних (Південних) воріт Лаври замість «ветхого» одноповерхового будинку була побудована нова двоповерхова кам'яна споруда іконної крамниці (корпус № 35 за сучасною нумерацією) [4]. Будівля прямокутна у плані. Однією стороною вона примикає до монастирської стіни Верхньої лаври, а іншою — до колишньої лазні з якою вона об'єднана загальним дахом (рис. 3). Фасади іконної лавки вирішені у т. зв. цегляному стилі. По горизонталі фасад членує міжповерховий карнизи, що оздоблені зубчастими профілями й цегельними поличками. Віконні отвори першого поверху корпусу прямокутні, а другого — з лучковими перемичками. Фасади декоровані лопатками, фільонками тощо. У віконні отвори «по примеру магазинов Хрещатика» було вміщено дзеркальне скло. У дверних отворах було влаштовано дубові двері, а перед ними — тамбури. Столярні вироби були філенчатими, полірованими «с резными лучшего рисунка украшениями, зеркальными стёклами <...> с лучшей системы замками и медными никелированными или хрустальными лучшего рисунка и цвета ручками». Для іконної лавки були виготовлені спеціальні меблі, у тому числі «шкафы с ольховою полированной лицевою стороною», з фільончастими двірними створами та мідними нікельованими ручками. Вітрини в іконній лавці було прикрашено «черного цвета точеными пилястрами, резными капителями, пояском и карнизом» [5].

У ці ж роки за проектом Єрмакова на місці знесених «деревянного, на ка-

менных столбах сарая, двух каменных корпусов и колокольни больничного монастыря» будується новий двоповерховий братський корпус з дзвіницею [6]. Будівля братського корпусу (сучасний корпус № 24) являє собою цегляну Г-подібну в плані двоповерхову будівлю з підвалом (рис. 4). Її фасади виконані у цегляному стилі. У декорі активно використаний мотив сухариків. Композиція побудована на поєднанні горизонтального та вертикального розчленувань. Стіни гладкі з розшивкою швів. У простінках влаштовані пілястри, які на першому поверсі рустовані, а на другому — гладкі й завершуються декором; вікна облямовані ліштвами, що викладені з цегли і завершуються замковим каменем. Вінчаючий карниз будівлі — розвиненого профілю, кути по всій висоті декоровано рустом. У центральній частині основного об'єму будівлі розташовано проїзд. Над другим поверхом центральної частини споруди зведена дзвіниця у вигляді четверика зі зрізаними кутами, котрий накритий куполом з главою і хрестом на кулі.

У 1902–1903 рр. на південь від Троїцької надбрамної церкви за проектом Єрмакова зведено двоповерховий кам'яний з підвалом корпус для півчих митрополичого хору (сучасний корпус № 6) [7]. Спочатку планувалося лише надбудувати ще один поверх над одноповерховим цегляним корпусом, що тут існував. Єрмаков підготував для цього відповідний проект і розпочав будівельні роботи. Але при обстеженні старої будівлі з'ясувалося, що її конструкції мають значні деформації, про що архітектор повідомив керівництво монастиря. Він писав: «При разборке сводов в Печерском корпусе обнаружено, что стены здания, как внутренние, так и снаружи во многих местах имеют значительные трещины, идущие сверху до самого низу и по многим направлениям. Стена же, выходящая в Митрополичий сад, вследствие слабости грунта и недостаточности углубления фундамента осела и отошла от соседних стен на значительное (3–4 верш.) расстояние <...> и я нахожу, что при таком существенном дефекте возведение стен 2-го этажа небезопасно». Як виглядав старий корпус, невідомо. Територію навколо нього, як бачимо на планах монастиря кінця XIX ст., було щільно забудовано різними господарськими спорудами. Єрмаков з цього приводу пише: «В настоящее время певческий корпус с кухнями и другими постройками в беспорядке разбросан у ограды монастыря, двора нет и помещения полутемные и тесные. Гораздо выгоднее и экономичнее было бы разобрать ветхие постройки и вместо них вдоль ограды /уличной/ и глаголем по линии Митрополичьего сада возвести 2-этажный с подвалом для складов и дров корпус, в коем бы с избытком могли быть размещены все певчие и классы, столовая, певчая и другие помещения и еще бы осталось несколько свободных помещений для келий братии. Площадь бы двора значительно расширилась и не было бы той скученности построек весьма опасной в пожарном и гигиени-

2. Реконструкція дзвіниці біля церкви Феодосія Печерського, 1902 р.

ческом отношении» [8]. Пропозиції Єрмакова було підтримано, і незабаром старий корпус було розібрано. Нова будівля «певческого корпуса» являє собою Г-подібну в плані споруду, накриту вальмовим дахом. Система розпланування будівлі секційна. Декор фасадів виконаний в так. зв. цегляному стилі з використанням мотиву сухариків. Простінки першого поверху оформлені рустом. Вікна будинку декоровано клинчастими перемичками та замковими каменями. Увінчуючий та міжповерховий карнизи нескладного профілю. Над входом в будівлю встановлено металевий козирок, конструкції якого виконані з гнutoї смуги.

У 1903–1904 рр., у зв'язку з розширенням видавничої діяльності монастиря, за проектом Єрмакова будується двоповерхова з підвалом будівля палітурної майстерні, що впритул примикає східним фасадом до монастирської стіни [9]. Верхня частина цього фасаду, та, що підіймається над стіною, збереглася від більш ранньої будівлі (мабуть, це частина будівлі XVIII ст., зображеної на деяких планах Києво-Печерської лаври як «магазин для хлеба»).

3. Іконна крамниця (сучасний корпус № 25), 1902–1903 рр.

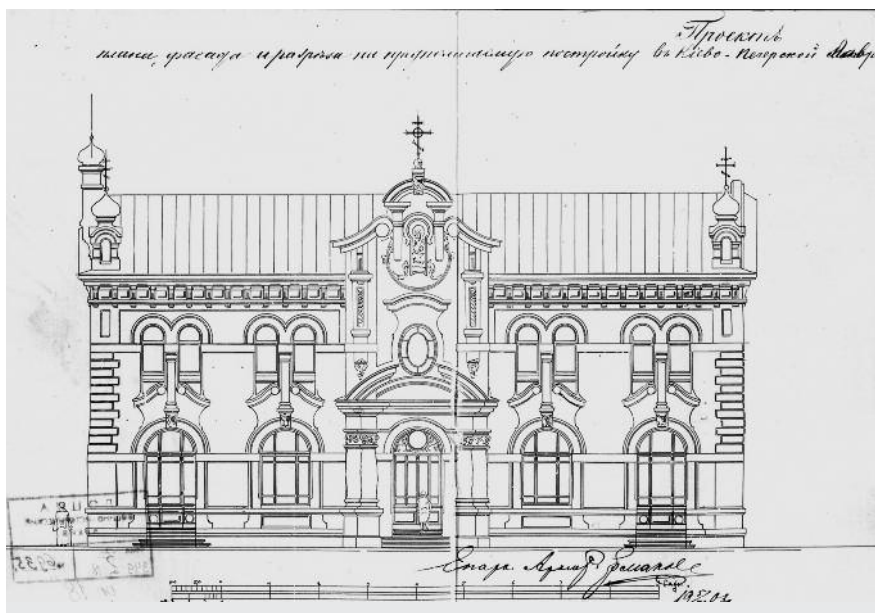
Вона вирізняється специфічним декоративним оздобленням, характерним для часу її будівництва. Нова будівля палітурної майстерні вирішена в формах еkleктики. Головний фасад розчленовано міжповерховими та підвіконними поясами, кути й центральна частина оздоблені рустованими лопатками. Над центральною частиною будівлі підноситься складної форми фронтон. Віконні отвори споруди мають клинчасті перемички і замкові камені. Перший поверх рустований. Над входом в будівлю влаштовано декоративний козирок.

1904 року за проектом Єрмакова будується теслярня [10]. Північним фасадом ця будівля примикає до монастирської стіни, що оточує Верхню територію Лаври. Південний фасад вирішений в цегляному стилі. Його розчленовано по горизонталі міжповерховими тягами й підвіконнім поясом. Завершує фасади будівлі нескладної форми карниз. Вхід в будівлю розташований асиметрично й акцентований пілястрами, що проходять лише по другому поверху, спираючись на міжповерховий карниз. Вікна в будівлі прямокутної форми, декоровані лиштвами.

4. Корпус антеки, 1902–1903 рр.

Між митрополичим будинком й кухнею трапезної на місці одноповерхової кам'яної церкви св. Михаїла, митрополита Київського, — за проектом Єрмакова [11] була побудована нова двоповерхова кам'яна будівля з цокільним поверхом у південній частині споруди, що утворився за рахунок перепаду рельєфу. В будівлі влаштовано дві церкви: у цокільному поверсі церкву св. Михаїла, митрополита Київського, а на першому поверсі та на хорах — трипрестольну церкву Благовіщення Пресвятої Богородиці (рис. 5). Два престоли на хорах було освячено на честь св. Митрофана, архієпископа Воронежського (з північного боку), та св. Флавіана, патріарха Константинопольського (з південного боку). Будівля являє собою базилікального типу храм з тристоронніми хорами. Її фасади вирішено в еkleктичних формах з використанням архітектурних елементів стилю неорюс та необароко (химерної форми сандрики, розетки, лопатки, тяги лишть, перемички із замковими каменями). Вінчаючий карниз будівлі має складну форму. На кіньку покрівлі знаходилися дві декоративні восьмигранні у плані башточки, увінчані главками з хрестами на яблуках (не збереглися). Такі ж главки підносилися по кутах головного фасаду (не збереглися). Головний (північний) фасад акцентовано слабо-виокремленим ризалітом, що завершується барокової форми фронтоном, який увінчаний позолоченим хрестом на яблуці (не збереглися). На щипці вміщено велику ікону

5. Проект Благовіщенської церкви

(не збереглася). Металеві двохстворчаті дверні заповнення на головному та південному фасадах були засклені у верхній частині. Малюнок їх обкладинок виконаний у вигляді решіток. Вікна в приміщенні різних типів: в першому ярусі і в цокільному поверсі створено великі аркові вікна у металевих рамах, на другому ярусі — вікна невеликі спарені, а над порталом — вікно овальної форми. У двохсвітному залі в інтер'єрі церкви десять колон підтримують перекриття хорів. Фусти колон декоровані поясками і валиками.

Продовженням цих колон є десять маленьких витончених металевих колонок на хорах, що мають такі саме пропорції декору, як і великі. Колонки несуть горищне залізобетонне перекриття у вигляді циліндричних склепін з розпалубками. Аналогічні колони розташовані в цокільному поверсі. Піднятися на хори можна по двох гвинтових сходах зі збірних чавунних елементів з ажурною огорожею, виготовлених варшавською фірмою «Зоммер». Іконостаси для церкви були виготовлені в майстерні О. О. Мурашка.

У 1908–1909 рр. за проектом Єрмакова коштом митрополита Київського та Галицького, священноархімандрита Києво-Печерської лаври (1903–1915 рр.) Флавіана (Городецького) було споруджено нову будівлю бібліотеки. Тут розмістилася бібліотечна колекція, що нараховувала більш ніж 30 тисяч книг, по-

5. Фасад Благовіщенської церкви, сучасний стан

дарованих лаврі Флавіаном. Будинок являє собою Г-подібну в плані двоповерхову з підвалом споруду, що покрита вальмовим дахом. Розпланування будинку анфіладно-коридорне. Підвал та першого поверху будинку — цегляні склепіння по металевих балках, другого — залізобетонні кесоновані. Стелі в інтер'єрі були прикрашені ліпленням (скульптор Ф. П. Соколов). На першому поверсі споруди розмістився читальний зал, на другому — книгосховище. Для розміщення книг у майстерні І. Я. Прядченка було виготовлено спеціальні дерев'яні вітрини і шафи [12]. Кладка стін виконана з жовтої цегли під розшивку. Композиція головного східного фасаду асиметрична, побудована на поєднанні вертикального (ризаліти) і горизонтального (карнизи) членувань. Один ризаліт завершений фронтоном складної форми фронтоном, а інший — атиком. Головний вхід акцентовано оригінальним трикутним козирком, конструкції якого виготовлені з гнutoї металевої смуги.

У 1907–1908 рр. Єрмаков за дорученням керівництва Лаври запроектував будівлю готелю для богомольців (сучасний корпус № 19), що мала бути розташована паралельно до північної ділянки монастирської стіни XVII–XVIII ст., утворивши з нею замкнений внутрішній двір з боку південного фасаду корпусу (рис. 6). У процесі здійснення будівельних робіт вирішено збільшити будівлю «в ширину против проекта, приблизительно до двух аршин и сделать под ним подвальный этаж». Споруда являє собою Г-подібну в плані цегельну двоповер-

хову будівлю із льохом, що накрита двосхилим дахом. Кладку стін виконано з жовтої цегли на пісчано-вапняному розчині під розшивку у т. зв. цегляному стилі. Фасади декоровано лиштвами, фільонками, пілястрами, карнизом, сухариками тощо [13]. Північний та бічний західний фасади будівлі глухі. П'ять входів в будівлю знаходяться з південного та бічного східного фасадів. У центрі більш довгої частини корпусу влаштовано арковий проїзд. Центральна частина цього фасаду та бічні входи акцентовані аттиками [14].

У 1911 р. Єрмаков розробив для Лаври проект лікарні. Будівля лікарні (сучасний корпус № 111) являє собою двохповерхову з підвалом, П-подібну в плані споруду з ризалітами, накриту вальмовим дахом. Підвальний поверх через значний перепад рельєфу на південно-східному фасаді переходить в цокільний. Вздовж північно-західного фасаду східного крила та південно-західного фасаду влаштовано приямки у всю довжину фасадів. На інших фасадах приямки обмежені габаритами віконних прорізів. Цегляна кладка будівлі виконана на вапняному розчині під розшивку з підрізкою та пофарбована в три кольори: цоколь в темно-сірий, стіни — в світло-зелений, архітектурно-декоративні елементи — в білий. На другому поверсі ризаліти будівлі акцентовані щипцями, серед яких виділяється середній, виконаний у вигляді дзвіниці. Головний вхід у будівлю в центрі західного фасаду влаштований через критий кам'яний ганок, оформлений з використанням елементів російської архітектури XVII ст. Фасади пишно декоровані тягами, нішами, рустом в першому поверсі, розвинутими лиштвами віконних прорізів з напівколонками та сандриками тощо. Будівля побудована в неоросійському стилі, відрізняється великою живописністю.

1913 року за проектом Є. Ф. Єрмакова було зведено нову цегляну будівлю проскурні (сучасний корпус № 11). Вона являє собою прямокутну в плані триповерхову з підвалом споруду, накриту вальмовим дахом. Фасади будівлі вирішено в т. зв. цегляному стилі. Розпланування будівлі змішане: анфіладне та коридорне, де приміщення мають двобічне розташування. Перекриття над підвалом — циліндричне цегляне. Між поверхами влаштовано пласкі перекриття по дерев'яних балках перекриття. Вікна на другому та третьому поверхах облямовані простими лиштвами. Перемички вікон другого поверху виділені замковим каменем. Будівлю завершує карниз складного профілю. Для освітлення підвалів біля західного фасаду влаштовано приямок. Головний вхід в будинок відсунутий у бік, і через те композиція фасаду є асиметричною. Центральну частину фасаду акцентовано цегляним парапетом. В оздобленні споруди активно застосований мотив сухариків [15].

У 1914 р. Єрмаков будує за скоригованим ним проектом інженера Сергія Григоровича Кокліка (інженер, гідротехнік; автор проекту артезіанського

6. Готель (сучасний корпус № 19), 1906–1908 рр.

водопостачання Києва; у 1925–1926 рр. брав участь в обстеженні лаврських споруд) каплицю над артезіанським колодязем (сучасний корпус № 47) (рис. 8). Каплиця являє собою прямокутну в плані споруду з двома крилами по осі. Вона зведена у неоросійському стилі і нагадує храми типу «восьмерик на четверике». Споруда має завершення у вигляді шатра на восьмигранному барабані зрубної конструкції. Кожна грань барабана завершується кокошником. Шатер вкритий листовим залізом «в шашку». У шатрі влаштовані «слухи». Кути будівлі акцентовано бочковими колонами, які підтримують розкріпований карниз, а центральна частина — лопатками, декорованими ширінками і збільшеними бочкоподібними балюстрадами. У декорі фасадів каплиці варіюється розробка кильових форм. Це кильові арки над вікнами, що спираються на колонки, встановлені в напівкруглих нішах, а також кильові кокошники над центральним об'ємом каплиці. Центральну частину каплиці вінчає розвинений фриз, що переходить у карниз. Декор фризу складається з трьох поясів рельєфного мурування. Велику роль у художньому сприйнятті будівлі відігравав колірний ефект, що був досягнутий завдяки застосуванню в муруванні двох кольорів цегли: червоної і жовтої [16].

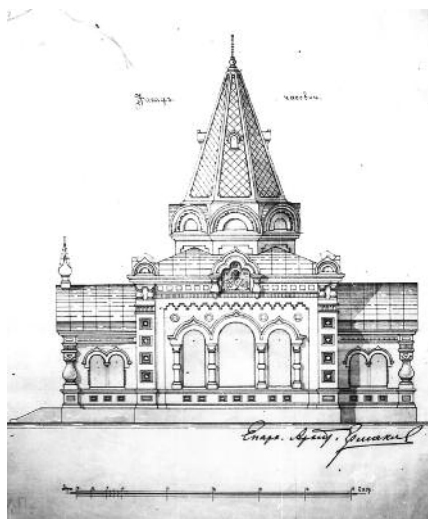
У 1914–1915 рр. за проектом Єрмакова реконструюється ризниця на Даль-

7. Лікарня, 1911–1912 рр.

ніх печерах (сучасний корпус № 73). При цьому над спорудою надбудовується другий поверх. Завершення будівлі являє собою грановану приземкувату баню, що увінчана маленькою банькою з хрестом на яблуці на восьмигранному барабані. У декорі присутній мотив сухариків. Площини стін по вертикалі розчленовані лопатками, вікна декоровані клиноподібними перемичками і замковими каменями. Архітектурна форма будівлі вирішена у маловиразному еkleктичному настрої. В оформленні фасадів використано формотворчі принципи т. зв. цегляного стилю.

Таким чином, за час перебування на посаді лаврського архітектора Є. Ф. Єрмаков запроєктував та побудував тринадцять великих споруд. У своїх будівлях він застосовував, як того вимагав імперський офіціоз, форми переважно неросійського стильового напрямку, а також т. зв. цегляний стиль. Зведення Єрмаковим багатьох дво–триповерхових споруд на території Лаври призвели до суттєвого ущільнення забудови монастиря. Нові будівлі за силуетами, архітектурними масами й стилістикою не відповідали забудові, що тут історично склалася. Вони стали фоновою забудовою для архітектурного ансамблю монастиря, що склався у XVIII ст.

8. Проект каплиці
над артезіанським колодязем, 1914 р.

1. Фонди НКПІКЗ КПЛ-А-828. Письмо Е. Ф. Єрмакова в Духовний собор Києво-Печерської лаври; ЦДАК, ф. 128, оп. 1 благ., спр. 3466, арк. 3, 8, 10, 11; Спр. 3535, арк. 8; Оп. канц., спр. 703, арк. 43, 298.
2. ЦДАК, ф. 128, оп. 1 благ., спр. 3466.
3. ЦДАК, ф. 128, оп. 1 благ., спр. 3409, арк. 254, 253, 261; *Рилкова Л. П.* Паспорт споруди (рукопис), 1991; *Ситкарєва О. В.* Архітектура Києво-Печерська лаври: Кінець XVIII — XX ст. — К., 2001. — С. 184–185.
4. Оригінал проекту зберігається: РДВІА (м. Москва), ф. 349, оп. 18, спр. 6804; Фонди НКПІКЗ, КПЛ-ПЛ-660; *Рилкова Л. П.* Паспорт споруди (рукопис), 1989; *Ситкарєва О. В.* Архітектура Києво-Печерської лаври кінця XIX — початку XX вв. — К., 2001. — С. 193; *Ситкарєва О. В.* Архітектура Києво-Печерської лаври кінця XIX — початку XX вв. // Духовна культура с древнейших времен. — К., 1991. — С. 43.
5. ЦДАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 3067.
6. Оригінал проекту зберігається: РДВІА, ф. 349, оп. 18, спр. 6791.
7. РДВІА, ф. 349, оп. 18, спр. 6915; *Ситкарєва О. В.* Архітектура Києво-Печерської лаври кінця XIX — початку XX вв. — С. 43; ЦДАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 3070; Фонди НКПІКЗ, КПЛ-ПЛ-649.
8. ЦДАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 3070, арк. 21.
9. РДВІА, ф. 342, оп. 18., спр. 614; *Ситкарєва О. В.* Архітектура Києво-Печерської лаври кінця XIX — початку XX вв. — С. 43; *Рилкова Л. П.* Паспорт споруди (рукопис), ЦДАК, ф. 128, оп. 13 заг., спр. 33068, арк. 61.
10. Оригінал проекту зберігається: РДВІА, ф. 349, оп. 18, спр. 6937, арк. 1.
11. Оригінал проекту зберігається: РДВІА, ф. 349, оп. 18, спр. 6935, арк. 1; ЦДАК, ф. 128, оп. 2 заг., спр. 420: О постройке Благовещенской церкви (1903–1905 рр.); Там само, оп. 1 заг., спр. 3146; Фонди

НКПКЗ, КПЛ-ПЛ-146, 177, 178.

12. ЦДАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 3255, 3258, арк. 114, 54; *Рилкова Л. П.* Паспорт споруди (рукопис), 1989.

13. Фонди НКПКЗ, КПЛ-ПЛ-196, 197, 348, 349; ЦДАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 3253.

14. Фонди НКПКЗ, КПЛ-ПЛ-657.

15. ЦДАК, ф. 128, оп. 1 благ., спр. 3511, 3717; РДВІА, ф. 2, оп. 8, спр. 4505; *Рилкова Л. П.* Паспорт споруди (рукопис), 1987.

16. ЦДАК, ф. 784, оп. 14, арк. 23; Фонди НКПКЗ, КПЛ-ПЛ-182, 183; Фонди НКПКЗ, КПЛ-ПЛ-91; ЦДАК, ф. 128, оп. 2 заг., спр. 104, 4.2, арк. 247; Там само, спр. 371, 4.2, арк. 295; Там само, Оп. 1 благ., спр. 3637; *Дегтярев М. Г.* Історична довідка до проекту реставрації (рукопис), 1988; *Маркитаненко Т.* Історична довідка до проекту реставрації (рукопис), 1986.